

Muhammed el-Yedâli'nin ez-Zehebu'l-İbrîz fi Tefsir-i Kitâbillâhi'l-Azîz Adlı Eserinde Ulûmü'l-Kur'an*

Eyyüp GENÇ**

Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi,

İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri,

Tefsir Ana Bilim Dalı

PhD Student, Erciyes University,

Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences,

Department of Tafsir

Kayseri, Türkiye

eyupgenc2012@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-4913-2974

İbrahim GÖRENER

Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi,

İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri,

Tefsir Ana Bilim Dalı

Prof. Dr., Erciyes University,

Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences,

Department of Tafsir

Kayseri, Türkiye

gorener@erciyes.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7177-8456

Özet

Tefsir tarihi çalışmaları, sadece müfessirlerin hayatının anlatıldığı bir tarih çalışması değildir. Tefsir tarihinde hem yöntem, yöntemler arası nüanslar, müfessirlerin bunları kullanmadaki tercihleri, coğrafi bölgelere göre tefsirin kat ettiği ilerleme/gerileme, bunların sebepleri vs. gibi birçok yol gösterici bilgi mevcuttur. Bu makale de Muhammed Said el-Yedâli'nin tefsir tarihi içerisinde yer almasına yönelik bir çalışmadır. Yedâli, 17. yüzyılın sonlarında Moritanya'nın Kible bölgesinde tasavvuf, tefsir, fıkıh, usûl ve siyer alanında yetişmiş bir âlimdir. Tefsir alanında yazdığı "ez-Zehebü'l-ibrîz fi Tefsiri Kitâbillâhi'l-Azîz" adlı eseri Moritanya'da yazılan ilk tefsir olma özelliği taşımaktadır. İlk çalışmalarda hem avantaj hem de dezavantaj bulunur. Çalışmanın avantajı, o bölgede özgün ve daha sonra gelecekler tarafından takip edilen bir ürün ortaya koymasındır. Yedâli, kendi bölgesinde bir bakıma tefsirin öncülüğünü yapmıştır. Dezavantajı ise, daha önce o bölgede tefsirlerin olmaması, tenkitlerin hangi yönlerden yapılabileceği konusunda bir fikir vermemesidir. Yedâli'nin tefsiri, işarı olma özelliği yanında rivayet ve dirâyet

* Bu makale halen hazırlamakta olduğumuz "Muhammed b. Muhtar el-Yedâli'nin ez-Zehebu'l-İbrîz fi Tefsiri Kitâbillâhi'l-Azîz tefsiri ve Tefsirdeki Yöntemi" adlı doktora çalışmamızdan üretilmiştir.

** Sorumlu Yazar/Corresponding author

yöntemlerini de içerisinde barındırmaktadır. Eserde Ulûmü'l-Kur'ân'a sıklıkla müracaat edilmiştir. Çalışmada Kur'an ilimlerinden özellikle i'câz'ul Kur'an, esbab-ı nüzûl ve nâsîh-mensûh yoğunluk itibarıyla dikkat çekmektedir. Yedâli'nin tercihi göre, esbab-ı nüzul, kullanılmalı ancak esbaba dair rivayetler tenkit süzgecinden geçirilmelidir. Nâsîh-mensuh ilmi, tefsirde mutlaka dikkate alınması ve kullanılması gereken bir ilimdir. Müfessir, Kur'an'da neshin varlığını kabul etmeyenleri şiddetle tenkit eder. İ'câz'ul-Kur'an konusu ise sadece Kur'an nazmıyla ilgili bir durumdur. Kur'an'ın mu'ciz oluşu, ancak onun bir kelimesi bir başkasıyla değiştirildiğinde belâgat yönüyle ortaya çıkan bozuklukla anlaşılabilir. Yedâli, gruplandırmak mümkün olduğunda, ayetleri beşer beşer ele alır ve tefsir eder. Tefsirinde öncelikle kelime tahlili yapar; ardından hadislere müracaat eder; Arap şiirinden bolca istifade eder; belâgat ilmi kapsamında meânî, beyan ve bedî'den yararlanır; doğru veya yanlış olduğunu düşündüğü görüşleri de eserinde zikreder. Bu tefsirde fıkıh ve akaid konularına da genişçe yer verilir. Moritanya'da ilk yazılan tefsir olduğu için Yedâli, eserinde tefsir ilminin en belirgin kaynak ve yöntemlerini kullanmaya özen göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ulûmü'l-Kur'ân, İşâri Tefsir, İ'câz'ul-Kur'an, Muhammed el-Yedâli, ez-Zehbu'l-İbrîz.

Muhammad al-Yadali's Work Titled "Az-Zahab al-Ibriz in the Tafsir of the Noble Qur'an" and Its Approach to the Sciences of the Qur'an

Abstract

The study of the history of tafsir is not merely a historical account of the lives of mufasssirs. It encompasses a variety of informative insights such as the methodologies employed, the nuances among these methods, the preferences of mufasssirs in utilizing these methodologies, the progress or regression of tafsir in different geographical regions, and the reasons behind these developments. This article is a study focused on the inclusion of Muhammad Said al-Yadali within the history of tafsir. Al-Yadali was a scholar from the Qibla region of Mauritania in the late 17th century, who was well-versed in the disciplines of tasawwuf, tafsir, fiqh (Islamic jurisprudence), usul (principles of Islamic jurisprudence), and seerah (the life of the Prophet Muhammad). His work, "az-Zahabu'l-Ibriz fi Tafsiri Kitabillahi'l-Aziz," holds the distinction of being the first tafsir written in Mauritania.

Early works have both advantages and disadvantages. The advantage of his study lies in its originality for the region, setting a precedent for future scholars to follow. Al-Yadali pioneered the field of tafsir in his locality. The disadvantage, however, is the absence of prior tafsir works in the area, which limits the critical perspectives. Al-Yadali's tafsir not only features ishâri (allegorical) interpretations but also includes methods from both riwayat (narrative) and dirayat (reasoning) approaches. The work frequently references Ulum al-Qur'an (Sciences of the Qur'an). In the study, aspects of the Qur'anic sciences, especially i'jaz al-Qur'an (the inimitability of the Qur'an), asbab al-nuzul (occasions of revelation), and nasikh wa mansukh (abrogation) are notably emphasized.

According to Yadali's preference, asbab al-nuzul should be used, but the narrations pertaining to the reasons for revelations must be critically evaluated. The knowledge of nasikh wa mansukh (abrogating and abrogated verses) is considered essential in tafsir and must be utilized. The mufasssir strongly criticizes those who deny the presence of abrogation in the Qur'an. The issue of i'jaz al-Qur'an is specific to the literary style of the Qur'an. The miraculous

nature of the Qur'an is understood when the eloquence becomes apparent through the degradation caused by the alteration of any of its words.

When possible, Yadali groups ayahs in sets of five for commentary. His tafsir methodology begins with a lexical analysis of words, followed by references to hadith, extensive use of Arabic poetry, and employing the sciences of rhetoric—ma'ani (meaning), bayan (exposition), and badi' (rhetorical embellishments). He also mentions opinions that he believes to be right or wrong and includes discussions on both fiqh and aqidah (creed) topics extensively in his tafsir. Being the first tafsir written in Mauritania, Yadali diligently employs the most prominent sources and methods of tafsir scholarship in his work.

Keywords: Tafsir, Ulum al-Qur'an, Ishari Tafsir, I'jaz al-Qur'an, Muhammad al-Yadali, az-Zahabu'l-Ibriz.

Giriş

İslam dininin ana omurgasını Kur'an temsil ettiği için onun anlaşılması ve anlatılması, Müslümanlar arasında her zaman öncelikli bir faaliyet olmuştur. İlmî faaliyetlerin yoğun olduğu merkezlerde bu anlama ve anlatma faaliyetinin terimsel karşılığı olarak Tefsir, daima odakta bulunan çalışmalar arasında yer almıştır. İslamî eserlerin üretilmesi ve yayınlanmasında geç kalınan yerlerde ise bir tefsirin yazılması, önemli bir dönüm noktası sayılabilir. İnsanlar artık Kur'an'ın anlamlarına daha kapsamlı olarak vakıf olabilir, toplum içerisinde İslam hakkında sorulan sorulara, cevaplar aranabilir ve bu manada bir hareketlilik görülebilir. Moritanya için de Yedâli'nin tefsirinin böyle bir etki yapma potansiyeli mevcuttur.

Yedâli, tefsirini yazarken, görünen o ki sağlam bir üslup ve yöntemle ilerlemek istemiştir. Kur'an ilimleri, tefsir ilmi için olmazsa olmaz bir kaynaktır. Kur'an'ın ortaya çıktığı dönemde bulunan psikolojik, sosyolojik, dilsel ve mantıksal arka planları Kur'an ilimleri vasıtasıyla öğrenmekteyiz. Bu bakımdan Yedâli'nin Kur'an ilimleri merkezli bir tefsir oluşturması çok şaşırtıcı olmamalıdır. Tabi ki bu ilimlere yaklaşırken her müfessirin bir yaklaşımı da olacaktır. Yedâli, kendi yaklaşımlarını tefsirine yansıtmaktan geri durmamıştır.

İlk dönemlere ait eserlerde Kur'an ilimlerinin kavramsal manası ile tarifine rastlanmamaktadır. Günümüz tefsir çalışmalarında ise içerik ve maksadını önceleyerek Ulûmü'l-Kur'an hakkında yapılan genel tarif şu şekildedir: Ulûmü'l-Kur'an, çeşitli açılardan Kur'an'la ilgisi olup her biri ayrı ilim dalı kabul edilen önemli küllî bahisleri bir araya getiren ilimdir. Kur'an ilimlerinin

içeriğini belirleme konusunda görüş birliği söz konusu değildir. Kimileri Kur’ân’ın muhtevâsından hareketle Kur’ân’da yer alan; tıp, kimya, botanik ve astronomi gibi konuları da bir şekilde Kur’ân’ın tefsirine katkı sunduklarını savunarak alana dâhil etmişlerdir. Ancak kavramın yaygın kullanıldığı dönemlere baktığımızda Ulûmü’l-Kur’ân kapsamının yalnız Kur’ân’ın anlaşılmasına doğrudan katkısı olan konularla sınırlı olduğu görülür.¹

Kur’ân ilimleri, müfessirin Kur’ân’ı tefsir ederken ihtiyaç duyacağı ilimler olması bakımından kimi müfessirler mukaddimelerinde bu konulara geniş bir şekilde yer vermiştir. Taberî (Öl. 310/923), Râgıb el-İsfahânî (Öl. 5./11. yüzyıl) ve İbn Atiyye’nin (Öl. 541/1147) tefsirleri bu türün örneklerindedir. Kimileri de ilgili ayetlerde tatbiki olarak Kur’ân ilimlerini konu edinmiştir. Bu grup, tefsir ile birlikte ilgili kavramları aralarda tefsirin bir parçası gibi zikretmeyi yöntem olarak tercih etmişlerdir. Müfessirimiz Yedâlî, eserine uzun bir mukaddime ile başlamıştır. Burada Kur’ân ilimlerinin yanı sıra Kur’ân’ın faziletlerine dair; besmele, istiâze, Kur’ân’ın şifa oluşu, hatmedilmesinin önemi, Kur’ân’ın tefsirinde özen göstermemenin sakıncaları ve Kur’ân’a göre yaşamının önemi gibi konulara başlıklar halinde değinmiştir. Ulûmü’l-Kur’ân’a dair mukaddimede ele aldığı başlıklar ise; Tefsir ve Te’vil, Kur’ân’ın cem’ edilmesi, yedi harf üzere nazil oluşu, Nâsîh-Mensûh, Muhkem-Müteşâbih, Mekkî-Medenî şeklindedir. Ancak Yedâlî, ilgili ayetleri tefsir ettiği sırada Kur’ân ilimlerine geniş bir şekilde yer vermekte hemen her konuya değinmektedir. Müellif yukarıda belirttiğimiz gibi Ulûmü’l-Kur’ân kavramlarını ve içeriğinde tartışılan birçok meseleyi gündeme getirip çoğu zaman tartışmalı konular hakkında sahih olanları sahih olmayandan ayırt etme yoluna gitmiştir. Çalışmamızda müellifin mukaddimesi ile birlikte eserdeki ilgili ayetler incelenmiş kimi zaman farklı Kur’an ilimleri eserlerine de müracaat edilmiştir. Bazı tefsirlere mukayese amacı ile müracaat edilmesi de çalışmamızdaki diğer bir yöntemdir.

el-İbriz tefsiri ile ilgili yapılan literatür taramasında Kur’an ilimlerine dair herhangi bir çalışmanın bulunmadığı tespit edilmiştir. Bununla beraber Talip Mazûz’ün doktora tezi olarak çalıştığı “*Usûlu’t-Tefsir fi’z-Zehebi’l-İbrîz*” adlı çalışması daha çok tefsirin genel yöntemini ve özellikle Arap dili yönünü ele almaktadır. Aynı şekilde 2006 yılına ait Hatarî Vüld Hamit’in çalıştığı “*ez-Zehebu’l-İbrîz fi Tefsîri Kitâbillâhi’l-Azîz*” isimli doktora tezinde *el-İbrîz* tefsirinin Fatîha ve

¹ Abdülhamit Birışık, “Ulûmü’l-Kur’an”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/132,133.

Bakara suresi tahkik edilmektedir. Ayrıca bu çalışmada müellifin mukaddimesi ele alınmış ve Kur'an ilimlerine dair onun yaklaşımları da kısaca değerlendirilmiştir. İslam ansiklopedisinde "Yedâli" maddesi ile hayatından ve eserlerinden kısaca bahsedilen müellif ülkemizde yeteri kadar tanınmamaktadır. Çalışmamızda Yedâli'yi kısaca tanıtıp onun Kur'an ilimlerindeki yöntemi: Sebeb-i nuzûl, nâsîh-mensûh ve i'câzul Kur'an başlıkları ile sınırlı tutularak müellifin tanınması ve alana dair görüşlerinin ortaya konulması hedeflenmektedir. Ayrıca Yedâli'nin çalışmalarının tefsir tarihi içerisinde zikredilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktayız.

Kur'an ilimlerine vâkıf olmadan yapılan tefsirlerin doğuracağı tehlikelere dikkat çekme açısından önem arz eden bu konu her müfessirin özenle riayet edip üzerinde durduğu bir husustur. İçerdiği kurallar ve uygulama noktasında anlaşılır ve zengin örneklerle karşımıza çıkan Yedâli'nin bu eserinin alana dair güzel bir örnek olacağı kanaatindeyiz.

1. Muhammed el-Yedâli'nin Hayatı

Muhammed Said el-Yedâli kaynaklarda belirtildiğine göre 1685 yılında eski adı Şinkit olan Moritanya'nın güney tarafındaki Tendegsem bölgesinde dünya gelmiştir.² Sekizinci kuşak dedesi olan Yiddac veya Cedd-ü Ali'ye isnat edilerek kendilerine Yedâli lakabı verilmiştir. Bölgenin şiveli kullanımı ile Cedd-ü Ali, Yeddali'ye dönüşmüş ve daha sonra kelime tahfif edilerek Yedâli olarak kalmıştır. Cedd-ü Ali aynı zamanda İdevday kabilesinin de kurucusudur. İdevday Berberi asıllı bir kabile olup önce Sanhace sonra Zevaya daha sonra İdevday koluna ayrılmıştır. Müellif bazı eserlerinde kendisini Deymânî olarak da tanıtmaktadır. Bu durumun sebebi, müellifin henüz doğmadan önce kabilesinin katıldığı Şürbübbe savaşında büyük bir yenilgi yaşaması sonucunda hayatta kalan çok az sayıda kabile üyesinin, Deymânî akrabalarına sığınarak onların himayesinde yaşamalarıyla ilgili olduğu düşünülmektedir.³

² Muhammed b. Muhtar b. Muhammed Said el-Yedâli, *Nusûs mine't-târîhi'l-Moritânî: Şiyemü'z-zevaya-Emrü'l-velî Nasiriüddin-Risaletü'n-nasiha*, thk. Muhammezün vüld Bâbbâh (Tunus: el-Müessesetü'l-vataniyye li't-terceme ve't-tahkik ve'd-dirasat [Beytü'l-Hikme], 1990), 19; Ahmet Kavas, "Yedâli", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/384; Muhammed b. Siydi Muhammed Mevlâye, *et-Tefsir ve'l-mufessirûn bi-bilâdi Şinkît* (Kuveyt: Dâru Yusuf b. Taşfin; Mektebetü'l-İmâm Mâlik, 2008), 230.

³ Muhammezün Vüld Bâbbâh, *eş-Şeyh Muhammed el-Yedâli hayâtuhû ve âsâruhu'l-ilmiyye* (Moritanya: Dâru'r-Rıdvân, 1439/2018), 2.

1.1. İlmî Kişiliği ve Çevresi

Hayatı ilim tahsili ve telifâtları ile geçen Yedâlî fakir bir ailenin çocuğu olarak büyümüş ilerleyen yaşlarında ise ilmi hizmetleri sayesinde kazandığı itibar ile aynı zamanda zengin ve bölgenin şartlarına göre müreffeh bir hayat sürmüştür. İrili ufaklı elliye yakın eser sahibi olduğu belirtilen Yedâlî'nin ismi bölgenin dört büyük meşhur âlimi arasında zikredilmektedir.⁴ Kırtasiye ürünlerinin çok kısıtlı olduğu bir ortamda göçebe ve bedevî bir hayat yaşadığı düşünülecek olursa bu sayının oldukça fazla olduğunu kabul etmek gerekir. Eserlerinden yalnız yirmiye yakını mevcut olup bunların da çoğu henüz basımı yapılmadığı ve el yazması halinde bulunduğunu tespit ettik.

Muhammed Said'in ilme yatkınlığını ve bu konudaki iştiağını fark eden ailesi onun ilim tahsiline önem vermiş ve çocuk yaşlarda kendisini en yakın *mahzarada* eğitim almak üzere ilime teşvik etmişlerdir. Kısa zamanda Kur'an okumayı öğrenen ve temel dini bilgiler eğitimini tamamlayan Yedâlî'nin henüz genç yaşlarda telif eserler üretmeye başladığı iddia edilmektedir. Bu sebeple bazı bölge tarihçeleri Yedâlî'nin böylesine kısıtlı bir ortamda kısa zamanda bu seviyeye ulaşmasını vebî bir ilme sahip olması ile yorumlamışlardır. Hatta bu konuda kendisinden Kur'an eğitimi aldığı aynı zamanda amcası olan Eşfağ Ebû Muhammed Abdullah b. Ömer et-Tunkelî ile arasında yaşanan bir anekdot aktarılmaktadır: Yedâlî henüz küçük yaşlarda hocası Eşfağ'ın emri üzere su çekmek için kuyuya indiği sırada kuyunun iç duvar kenarlarından düşen bir taş Yedâlî'nin başına isabet ederek onu hocasının gönlünde acınacak bir hale getirmişti. Hocası da bu durum karşısında duygulanıp ona dua etmiş ve “başının yarılması inşallah kalbinin yarılmasına vesile olsun” diyerek onun için hayır ve ilim temennisinde bulunmuştur. Bunun üzerine kısa zaman içerisinde müellifin beklenmedik bir şekilde ilmi gelişim kaydettiği ve erken yaşlarda eser telifine başladığı belirtilmektedir.⁵

Müellifin elliye yakın eserinin olduğu zikredilmektedir. Bunlardan yirmi tanesi; bazıları mahtût bazıları da matbu olarak mevcuttur. *el-İbriz fî Tefsîri Kitâbillâhi'l-Azîz* tefsiri müfessirin en hacimli eseri olup 2014 yılında Merkez-u Necibeveyh yayınları tarafından birinci baskısı ile

4 eş-Şeyh et-Tayyib Ömer b. el-Hüseyin, *es-Selefiyyet-u ve a'lâmuhâ fi Moritanya* (Beyrut: Dar-u İbn Hazm, 1995), 1/259.

5 Vüld Bâbbâh, *eş-Şeyh Muhammed el-Yedâlî hayâtuhû*, 28.

piyasaya sürülmüştür. Yine müellife ait; akaid alanında hacimli bir eser olan *Feraidü'l-Fevaid fi Şerh-i Kavaidi'l-Akaid* ve tasavvufa dair, *Şerh-u Hatimetri't-Tasavvuf* kitapları onun yayınlanan eserlerinden bazılarıdır.⁶

Müellif, tasavvufa dair ortaya koyduğu hem eser hem örneklikle şöhret bulmuş toplumu içinde baba, arif, veli ve murâbit isimleri ile anılmıştır. Ayrıca müellif emsallerine göre daha donanımlı ve yetkin bir âlim olmasına rağmen kendisine teklif edilen kadılık-yöneticilik gibi görevlerden kaçındığı kaydedilmektedir. Bu konuda kendisine verilecek kadılık yetkisini siyasi gücün sultasında kullanmanın endişesine binaen kadılığı reddetmiş yalnız kendisine müracaat eden kişi veya taraflara bağımsız rehberlikte bulunmuştur. Yedâli'nin ilme ve ibadete düşkünlüğü ayrıca aile efradının geçimi ile meşgul olması onu siyasi ortamlardan uzak tutmuştur. Bununla birlikte çevre kabileler arasında hakemlik ve arabuluculuk gibi hizmetlerde bulunması onun çevresine duyarsız olmayıp sosyal bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.⁷

1.2. Yedâli'nin Tefsirciliği

Yedâli'nin *el-İbrîz* tefsirini ele aldığı dönemin bir tefsir âlimi için oldukça zor bir ortam olduğu görülmektedir. Nitekim onun döneminde tefsir yazımı hakkında yaygın kanaat bu faaliyetin bir bidat olduğu yönünde idi. Bu kanaatin neşet ettiği düşünce ise eskilerin tefsir adına gerekli her şeyi ortaya koymuş olmaları ve yeni bir çalışmanın gereksiz olup dolayısı ile bidat olacağı anlayışından ibaretti. Ancak müellif çevresindeki hâkim anlayışın baskılarına karşı koyarak ve kendisine yöneltilen ithamları da göze alarak eserini yazmaktan vaz geçmemiştir. Ona göre her toplum kendi özelinde farklı birtakım anlayışlara ve dolayısı ile fikri sapmalara açık bir haldedir. Bu sebeple her dönemin âlimi o döneme mahsus problemleri esas alarak kendi döneminin fikir dünyasında sahîh İslam anlayışını korumak zorundadır. Ve bunu sağlamanın yolu da muhakkak mevcut birikimi güncel problemler eşliğinde yorumlamaktan geçmektedir. Aksi takdirde Kur'an ve Sünnetin dışında telif edilen her eser bu eleştiriye açık hale gelmiş olacaktır. Ayrıca Yedâli'ye

6 Muhammezen vüld Seyyidi Muhammed Hammînâ, “*el-Eşa'riyyetu fi Moritanya eş-Şeyh Muhammed el-Yedâli nemûzecen*”, Camiatu Şinkît el-asriyye Mecelletu'l-ulemai'l-Efarike, (ts.), 114.

7 Muhammed b. Muhtar b. Muhammed Said el-Yedâli, *ez-Zehebü'l-İbrîz fi tefsîri Kitâbillâhi'l-Azîz*, thk. er-Racil b. Ahmed Salim el-Yedali (Dublin: Merkezi Necibeveyh li'l-mahtutat ve hîdmeti't-türas, 2014), 1/37; *Vüld Bâbbâh, eş-Şeyh Muhammed el-Yedâli hayâtuhû*, 23,24,33,48.

göre yeni şeyler söylenmeyecekse eski bilgileri olduğu gibi aktarmak kırtasiye zayıfından başka bir şey ifade etmeyecektir.⁸

Müellif tefsirinde ayetleri genelde beşer beşer ele alıp ardından kelime tahlillerine öncelik verir. Ardından ele aldığı ayeti sırası ile Kur'ân ayetleri ve hadislerle açıklamaya çalışan müellif sahabe ve tabiinden gelen rivayetlere de öncelik verdiği görülür. Arap şiirinden de bolca istifade eden Yedâlî Arap dilinin gereği nahiv ve sarf tahlillerini tefsirinde bolca kullanmıştır. Belâgat ilminin gereği meânî, beyan ve bedi gibi konulara da açılım yapan Yedâlî bazı konularda alıntı yaptığı kaynağa müracaatı gerekli kılacak kadar muhtasar ifadelerle yer verdiği de tespitlerimiz arasındadır. Kur'ân ilimlerine dair izahatlarda tartışma yöntemine başvurmadan genelde sahih ve batıl görüşler üzerinde durduğu görülür. *el-İbrîz*'in İslamî ilimler açısından özellikle fıkıh ve akaid konularında geniş bir yelpazeye sahip olduğunu vurgulamak gerekir. Yedâlî, itikadî meselelerde özellikle ehl-i sünnet vurgusunu öne çıkararak batıl görüşlere ve sahih görüşlerin delillerine yer vermektedir. Müellifin tasavvufi kavramları ilgili ayetlerde ele alması bazı konularda detaylara girmesi *el-İbrîz* eserine tasavvufi bir hüviyet de kazandırmaktadır. Ayrıca Yedâlî'nin özellikle itikadî ve bazı fıkhi meselelerde tasavvuf nazariyesini sık kullanması tefsirin dikkat çeken önemli yönlerinden bir diğeridir.

2. ez-Zehebu'l-İbrîz'de Kur'ân İlimleri

Daha önce ifade ettiğimiz gibi müellif Kur'ân ilimlerini hem tefsirin mukaddimesinde hem de ilgili ayetlerde konu edinmektedir. Ancak Yedâlî bazı konuları mukaddimesinde başlık olarak ele alırken bazılarını hiç değinmemiş, kimi konulara da satır aralarında gönderme yaparak önemine dikkat çekmiştir. Kimi zaman da bir konu ile alakalı sadece önemli bir kuralı hatırlatmıştır. Yedâlî tefsirin mukaddimesinde nâsih mensûh konusunu delilleri ile ortaya koyup tartışırken esbab-ı nuzûlün yalnız önemine dikkat çekmiş detaylara girmemiştir. Aynı şekilde i'câz konusunu başlık olarak ele almazken i'câzla alakalı bazı önemli vurguları muhkem müteşabih konusu içinde zikretmiştir.

⁸ Muhammed b. Muhtar b. Muhammed Said el-Yedâlî, *Şerhu hatimeti't-tasavvuf*, thk. er-Racil b. Ahmed Salim el-Yedâlî (Ribat: y.y., 2011), 166; Vüld Bâbbâh, *eş-Şeyh Muhammed el-Yedâlî hayâtuhû*, 120,121.

Kur'ân ilimleri, Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasında yardımcı disiplinler kabul edilir. Tefsir metodolojisi anlamına gelen Tefsir usulü son yıllarda Kur'ân ilimleri ile aynı manada kullanılsa da aslı itibarı ile aynı şeyler olmadığını vurgulamak gerekir. Tarihte İbn Teymiyye'nin ilk olarak kullandığı düşünülen bu terkip daha ziyade Kur'ân'ın yorumunda takip edilecek sıralama şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân'ın nüzülü sırasında Kur'ân ilimlerine bugünkü kadar ihtiyaç duyulmuyor olsa da bu ilimlerin aslı itibarı ile asr-ı saâdete dayandığını söylemek mümkündür. Mesela, imsak vaktini tayin eden ayette⁹ zikredilen “beyaz ip, siyah ip” Hz. Peygamber'e sorulduğunda bundan gece ve gündüzün kastedildiğini ifade etmesi mecazlı kullanımı bilmenin önemini anlatan bir örnektir. Aynı şekilde sahabe, Kur'ân'ı tefsir ederken sebep-i nüzulleri de zikrederek mananın bu dairede anlaşılması gerektiğini belirtmeleri yine Kur'ân ilimlerinin asr-ı saâdet menşeli olduğunun delilleri arasında gösterilmektedir. Aynı şekilde sahabenin Arap divanında kelimenin kullanım şeklini tefsir için delil göstermeleri de bu kapsamda gösterilen örneklerdendir.¹⁰

Kur'an ilimlerini ele alan usûl âlimleri bu ilmin başlıklarını belirlemede birbirinden farklı sayılar ve konular zikretmektedir. Örneğin Zerkeşî Kur'an ilimlerini 47 olarak zikrederken Süyûtî'nin bu konuları 80 başlıkta ele aldığı görülmektedir. Yedâli tefsirinde Süyûtî'nin *el-İtkân* eserine sıkça atıf yapmakta ancak Kur'an ilimleri konusunda herhangi bir sayıdan bahsetmemektedir. Bununla birlikte müellifin tefsirinde Kur'an ilimlerinde otuza yakın konuda sarahaten veya dolaylı bir şekilde açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Bu çalışmada Yedâli'nin tefsirinde Kur'an ilimleri konusunda bazı öne çıkan başlıkları inceleyerek tefsirin bu alındaki yöntemini göstermeye çalışacağız.

2.1. Yedâli'nin Sebeb-i Nuzûle yaklaşımı

Bir veya birkaç ayetin veya bir surenin nüzulüne zemin hazırlayan Hz. Peygamber dönemindeki olaylara sebep-i nüzûl denilir. Bu durum bazen Hz. Peygamber'e sorulan bir sorunun cevabı

9 el-Bakara 2/187.

10 Abdülhamit Birişik, “*Kuran İlimleri*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/401-402; Erdoğan Baş, “Kur'an ilimlerinin doğuşu ve tarihi gelişimi (ilk dört asır)”, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları Sempozyumu-3*, (İstanbul:, y.y., 2002), 23,24.

şeklinde gerçekleştiği gibi bazen Hz. Peygamber'in çevresinde meydana gelen bir problemin çözümü şeklinde veya bir olaya tepki olarak veya bir duruma övgü olarak da gerçekleştiği olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm âyetleri, çoğunlukla sebab-i nüzûl ekseninde nazil olan ayetler değildir. Bununla birlikte sebab-i nüzûle dayalı ayetlerin sayısı oldukça fazladır.¹¹

Müfessirlere göre sebab-i nüzûlü bilmek Kur'ân yorumunda çok yönlü faydalar sağlamaktadır. Öncelikle ilgili ayetin doğru anlaşılmasını sağlayan sebab-i nüzûl bilgisi ahkâmla ilgili olduğu noktada onun hikmetlerine dair çoğu zaman ipuçları sunmaktadır. Yine sebab-i nüzûl bilgisi sayesinde bazı ayetlerde anlam daralmasına yönelik tevehhümün sebab-i nüzûl sayesinde ortadan kaldırıldığı gibi başka ayetlerde de anlam daralmasının sebebinin bizzat sebab-i nüzûl olduğu görülür. Ayrıca ilgili ayetlerin konu içeriklerinin olaylar eşliğinde bilinmesi ve akılda kalıcılığın sağlanması, sebab-i nüzûllerin faydalarından bazılarıdır.¹²

Yedâli usûl âlimlerinden naklederek, sebab-i nüzûller dikkate alınmadan yapılan tefsirlerin doğuracağı birtakım hatalara dikkat çekmektedir. Müellife göre bu konudaki en önemli başlık İslam'da fırkalaşmanın temel sebepleri arasında zikredilen Kur'ân'ın mezhepci bir taassupla yorumlanma meselesidir. Yedâli, Mu'tezilenin büyük günah sahiplerine yapılacak şefaati reddetmesi, sebab-i nüzûlü dikkate almadan Kur'ân'a anlam vermelerinin bir ürünü olduğunu belirtir. Müellife göre Kur'ân'daki maksatları çarpıtarak meydana gelen bidat fırkaların etkin sebebi, genelde sebab-i nüzûlleri dikkate almadan yapılan tefsirlerdir. Bu manada zikrettiği bir diğer örnek Harûriyye fırkası hakkında İbn Ömer'den nakledilen şu sözdür: "Onlar mahlûkatın en kötüleridir. Zira bu grup, kâfirler hakkında nazil olan ayetleri tutup müminler üzerine tevil ederek onların arasında fitneye sebep olmaktadır"¹³ Aynı şekilde Müellif, Hâricîler hakkında "Onlar Kur'ân'da geçen, kâfirler hakkındaki ayetleri müminler üzerine yorumlayarak onların ırzlarına ve canlarına kast eder hale gelmişlerdir. Hâlbuki sebebi nüzul bilselerdi bu duruma düşmeyeceklerdi" diyerek sebab-i nüzûl dikkate alınmadan yapılan tefsirlerin varacağı boyuta dikkat çekmektedir.¹⁴

11 Menna' Halil el-Kattan, *Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'ân* (b.y.: Mektebetu'l-Ma'ârif, 2000), 75.

12 Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (b.y.: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kuttâb, 1394), 1/108-110; Muhsin Demirci, "Esbab-ı Nüzûl", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/360-362.

13 Yedâli, *el-İbrîz*, 1/362.

14 Yedâli, *el-İbrîz*, 2/99.

2.1.1. Farklı Rivayetler Karşısında Tercihle Bulunması

Müellif bazı ayetler hakkında (تعدد السبب) kavramı ile isimlendirilen farklı nüzûl sebeplerine yer verir. Bunlar arasında herhangi bir tercih yapmadan doğrudan rivayetleri serdettiği olur. Örneğin münafıklar hakkında müminlerin iki farklı görüşte olup ayrılık içinde olmaları eleştirilirken¹⁵ müellif burada kast edilen münafık grubun kimler olduğu hakkında beş farklı rivayeti sırasıyla zikredip aralarında herhangi bir tercihte bulunmaz.¹⁶ Aynı şekilde Bakara Sûresi 256. ayette “*dinde zorlama yoktur*” kısmını (لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ) “dine girme konusunda zorlama olmaz” şeklinde yorumladıktan sonra ayetin nüzûl sebebi hakkında farklı rivayetleri sıralar. Rivayete göre, Ensar’dan bir kadının doğan hiçbir çocuğu yaşamıyor ölüyordu. O da (Yahudilerin yönlendirmesi ile) “şayet doğacak çocuğum yaşarsa onu Yahudi yapacağım” şeklinde nezir etti. Kadının bu şekilde bir çocuğu olmuş ve onu Yahudilere teslim etmiş çocuk da Yahudi olmuştu. İslam Medine’de güç kazanıp devlet otoritesi kurduktan sonra Yahudiler İslam devleti ile yaptığı antlaşmalara ihanet etmesi sonucunda yurtlarından sürgün edilmelerine hükmedilince oradan ayrıldılar. Aralarında Ensar’ın bahsedilen çocukları da bulunuyordu. Ensar bu çocukların kendilerine teslim edilmelerini istemiş Yahudiler de onlar bizim çocuklarımız şeklinde karşılık vermişti. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur. Diğer bir rivayet ise, Salim b. Avf oğullarından Ebu’l-Husayn ve iki oğlu hakkında nazil olmuştur. Ebu’l-Husayn’ın iki oğlu İslam’dan önce Hristiyan olmuşlardı. Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinden sonra bu iki çocuk Hristiyan bir grup ile Medine’ye uğradıkları sırada babaları kendilerini alıkoymuş ve müslüman olmadıkça kendilerini salıvermeyeceklerini söylemişti. Tartışma Hz. Peygamber’in huzuruna taşınınca Ebu’l-Husayn şöyle dedi: “Ey Allah’ın Resulü benim bir parçam/çocuklarım gözümün önünde ateşe girerken ben nasıl seyirci kalabilirim.” Bunun üzerine ayet nazil oldu. Başka bir rivayet ise, bu ayet ehl-i kitabın İslam’a cizye ödemeyi kabul etmeleri durumunda müslüman olmaya zorlanamayacakları hususunda nazil olmuştur. Müşrik Araplar ise müslüman olmak veya kendileri ile savaşılmaktan başka bir seçeneğe sahip değillerdir.¹⁷

15 en-Nisâ 4/88: *Size ne oldu da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Hâlbuki Allah onları kendi ettikleri yüzünden baş aşağı etmiştir (küfürlerine döndürmüştür). Allah’ın saptırdığını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz?*

16 Yedâli, *el-İbrîz*, 2/359,360.

17 Yedâli, *el-İbrîz*, 2/79.

Müellifin, kimi zaman sebab-i nüzûl rivayetlerini değerlendirmeye tabi tuttuğu görülmektedir. Yaptığı değerlendirmelerde çoğu zaman “sahih görüş budur” şeklinde düştüğü kayıtlar, sebab-i nüzûl rivayetlerinin sıhhat veya dirayet bakımından incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kureyş eşrafından ileri gelen birtakım kimseler, gariban/yoksul kişilerle aynı ortamda olamamak kaydı ile Hz. Peygamberin öğütlerini dinleyebileceklerini belirtmelerine karşı inen ayet onların bu teklifini reddetmişti.¹⁸ “*Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O’na yalvaranlar*” ayetinde belirtilen bu kişilerin kimler olduğuna dair birkaç rivayet zikredilmektedir. Yedâlî rivayetler arasında Selmân-ı Fârisî’nin içinde yer aldığı rivayetin surenin Mekke’de nazil olması ile çeliştiğini ifade eder. Müellif bu durumu dikkate alarak rivayetin sıhhatini reddetme yoluna gitmiştir.¹⁹

2.1.2. Sebeb-i Nüzûle Dair Zikrettiği Kaideler

Müellif bazı noktalarda ayetin sebab-i nüzûlü ile birlikte birtakım kaidelere de değinir. O; bir ayetin ifade ettiği hüküm sebab-i nüzul açısından hususi kişileri kast ediyor olsa da ayetin belirttiği özelliklere sahip herkesi muhatap aldığını ve onlar için de bağlayıcı olduğunu bu yönden umumiyet ifade edeceğini belirtir. Yazarın birçok ayeti bu görüşüne münasip bir şekilde tefsir ettiğini görürüz. Örneğin “*İnkâr edenler var ya, onların malları da evlâtları da Allah’a karşı kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktır*”²⁰ ayetini, müşrik Araplar hakkında nazil olmasına rağmen Yedâlî burada hükmün umumi olup bütün müşrikleri kapsadığını belirtir. Zira ona göre bu noktada mananın hususi kalacağına dair hiçbir delil bulunmamaktadır.²¹ Aynı şekilde Bakara Sûresinde zikredilen; “*İnsanlardan öyleleri vardır ki, dünya hayatı hakkında söyledikleri senin hoşuna gider. Hatta böylesi kalbinde olana (samimi olduğuna) Allah’ı şahit tutar. Hâlbuki o, hasımların en yamanıdır. O, dönüp gitti mi (yahut bir iş başına geçti mi) yeryüzünde ortalığı fesada vermek, ekinleri tahrip edip nesilleri bozmak için çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez*”²² ayet-i kerimesinin Sakif’li Ahnes b. Şerik hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir. Ancak müellif

18 el-En’âm 6/52: *Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O’na yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk; senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki bunları kovup da zalimlerden olasın!*

19 Yedâlî, *el-İbrîz*, 3/114.

20 Âl-i İmrân 3/116.

21 Yedâlî, *el-İbrîz*, 2/232.

22 el-Bakara 2/204,205.

bu tip davranışlar içinde olan herkesin ayetin kapsamında olacağında şüphe olmadığını ifade eder.

23

Müellif, sebab-i nüzûlü de ilgilendiren “bir surenin birden fazla mükerrer nazil olması”nı ifade eden (تعدد النزول) kapsamında Fâtiha'nın Mekke ve Medine olmak üzere iki kere nazil olduğu görüşünü savunarak tekraru'n-nuzûlu kabul ettiğini gösterir. Ancak bu konuda kimi usulcüler bunun Kur'an'ın hikmetine aykırı olduğunu savunarak mükerrer nüzûl iddiasına karşı çıktıklarını belirtmemiz gerekir.²⁴

Yedâli Kur'an'ı tefsir ederken yalnız mana ve maksadı açıklamakla iktifa etmeyip Kur'an ilimlerinin önemli bir başlığı olan sebab-i nüzûl rivayetlerine geniş bir şekilde yer vermiştir. Ayrıca bu rivayetleri kimi zaman tenkide tabi tutmuş kimi zaman da konu içinde tartışılan kaidelere değinerek genelde tercih ettiği görüşleri de zikretmiştir. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere müellif bu şekilde mezhepsel kaygı ile tefsir etmeyi dışladığı gibi sahih manayı ispat eden bir yöntemi kullanmış olmaktadır.

2.2. Nâsîh-Mensûh

Kur'an ilimleri içerisinde çokça tartışılan konulardan biri Nâsîh-Mensûh meselesidir. Kur'an'da neshin varlığı tartışmalı bir konu olduğu kadar hangi ayetlerde neshin gerçekleşmiş olduğu da ayrıca bir tartışma başlığıdır. İslam âlimlerinin çoğuna göre Kur'an'da nesih sabittir ve bunu ispatlayacak birden çok delil söz konusudur.²⁵ Yedâli bu konuda cumhur ulemanın görüşüne tabi olmuş ve Kur'an'da neshin varlığına dair cumhurun delillerini özetleyerek tefsirinin mukaddimesinde ele almıştır.²⁶ Müellife göre Bakara sûresi 106. ayetin²⁷ manası neshin varlığına açıkça işaret ettiği gibi benzer bir mana olan “*Biz bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimiz zaman -ki Allah, neyi indireceğini çok iyi bilir- ‘Sen ancak bir iftiracısın’ dediler. Hayır; onların*

23 Yedâli, *el-İbrîz*, 2/6-7.

24 Yedâli, *el-İbrîz*, 2/226; Fadıl Hasan Abbas, *İtkanu'l-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an* (İrbid: Dâru'l-Furkân, 1997), 1/301-304.

25 Muhammed Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhîlu'l-irfan fi Ulûmi'l-Kur'an* (b.y.: Matba'atu İsa el-Halebî ve şürekâuhu, ts.), 2/186.

26 Bkz. Yedâli, *el-İbrîz*, 1/244-255.

27 el-Bakara 2/106: *Biz, bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak (ertelersek) mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz.*

çoğu bilmezler”²⁸ ayetin nüzûl sebebi de ayrıca neshin varlığını iddia edenleri desteklemektedir. Nitekim rivayet edildiğine göre müşrikler Hz. Peygamber hakkında “Muhammed arkadaşları ile alay ediyor, bugün söylediği bir şeyi yarın değiştirip başka şeyler söylüyor” demeleri üzerine bu ayet nazil olmuştur.²⁹

2.2.1. Nesh İle Bedâ Arasındaki Fark

Neshin varlığı kabul edildiği takdirde ortaya çıkacağı iddia edilen birtakım kelimî problemlere de değinen Yedâlî “Neshin varlığı durumunda değişikliğe uğrayan Allah’ın iradesi değil Aksine Allah’ın emridir” der. Bu da iddia edildiği gibi ilahi sıfatlara hanel getiren bir durum değildir. Nitekim Hz. Peygamber’in nübüvveti de kendinden önceki şeriatlara son verip yeni bir şeriat olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısı ile neshin varlığı kelimî açıdan problem teşkil edecek olsaydı İslam’dan önceki dinlerin de değişime uğramaması gerekirdi. Ayrıca nesihle meydana gelen değişiklik Allah’ın ilmini değil kulların hallerini ve ihtiyaçlarını ilgilendiren bir durumdur. Yoksa Allah’ın ilmi değişken değil sabittir.

Yahudilerin “Allah’ın emrinde değişiklik olması ‘bedâ’ problemini doğurur” iddiasına onların kendi şeriatları üzerinden cevaplar sunan Yedâlî bu konuda şunları söyler: öncelikle bedâ ve nesih aynı şeyler değildir. Zira nesih bir hükmün geçerlilik süresi ile ilgili iken bedâ bir şeyin eksiki veya fazlasının sonradan fark edilmesi demektir. Kur’ân öncelikle kendinden önceki kitapları neshetmiştir. Ayrıca Allah hakkında neshi caiz görmemek onun mahlûklar tarafından sınırlandırılması ve engellenmesi demek olur. Yedâlî’ye göre neshin varlığını anlamak Allah’ın bir toplumdan sonra başka bir toplumu var etmesi veya bir şahıstan sonra başka bir şahsı yaratması kadar anlaşılması kolay bir konudur. Yine ehl-i kitaba istihzâ içeren bir cevap sadedinde müellif şöyle der: hatta Allah bir toplumu yarattıktan sonra onlara halef olarak başkasını yaratmak yerine onların kendilerini başka bir mahlûka da çevirebilir. Mesela bazılarını maymuna çevirdiği gibi. Ayrıca, Yahudilerin kendi şeriatlarında önceden helal olduğu halde haram kılınan birçok örnek bulunmaktadır. Cumartesi günleri çalışmak, yenmesi önceden helal olduğu halde sonradan yasaklanan birçok hayvan, köle ve hür kadının bir nikâh altında toplanması gibi birçok örnek

28 en-Nahl 16/101.

29 Yedâlî, *el-İbrîz*, 4/271.

sayılabılır. Yedâli bu konuda Yahudilere daha şiddetli ve ilzam edici bir cevap niteliğinde, onların bedâ iddialarının kendileri ile çeliştiğini ifade ederek ortaya koyar. Nitekim Yedâli Yahudiler hakkında “Onlar ‘Allah Âdemi yarattıktan sonra -Haşa- pişman oldu’ hezeyanını üreten bir kavimdir” der. Müellife göre Yahudiler bu konuda söz hakkına sahip olamazlar. Şayet Kur’ân Tevrat’ı nesh etmekle Allah hakkında bedâ problemi teşkil edecekse bundan daha kötüsü yukardaki hezeyana inanıyor olmaları değil midir?³⁰

Müellif neshin hikmeti hakkında birçok söz söylendiğini belirtir. Ancak ona göre asıl sebep Allah’a karşı ifa edilen kulluğun atalardan tevarüs eden gelenekler gibi bir alışkanlık olmayıp ilahi emre itaatin sırf muhabbet ve marifet dairesinde gerçekleşmesine vesile olmasıdır. İşte nesih vesilesi ile bu alışkanlıklar terkedilip ilahi emre yalnız kutsal olduğu için itaat edildiği ortaya çıkmış olur. Yedâli’nin aktardığına göre bazıları neshin hikmetleri içinde şunları söylemiştir: alışkanlıkla yapılan işler insan tabiatında bıkkınlığın meydana gelmesine sebep olur. Nesih ile bunlar ortadan kalkmış olur. İbn Abbas da bu konuda neshin insanların yararına birçok menfaat barındırdığını söylemiştir. Örneğin Yüce Allah yetmiş kadar münafığın ismini Hz. Peygamber’e bildirip ardından bu isimlerin tebliğ edilmesini neshetmiştir. Bu şekilde bu kişilerin soyundan gelip mümin olacak kimselerin mahcubiyeti ortadan kaldırılmış oldu.³¹

2.2.2.Neshin Kapsamı ve Kısımları

Yedalî Nâsîh-Mensûh konusuna vâkıf olmadan Kur’ân’ı tefsir etmeye kalkışmanın tehlikelerine dikkat çeker ve bu konuda Süyûtî’nin İtkân’ından alıntılar yapar. Müellif neshin yalnız teklifi hükümleri ilgilendirdiğini belirtir. Dolayısı ile neshin tarihi bilgiler ve inanç esaslarına taalluk etmediğini belirten Yedâli bazı istatistik bilgilere de yer verir. Örneğin Mekkî surelerde nesh edici ayetler bulunmamaktadır. Daha genel bir ifade ile önce nazil olan ayetler kendinden sonra nazil olan ayetleri nesh etmez. Müellifin tercih ettiği görüşe göre ilk neshin gerçekleştiği konu İslam’ın kıblesinin değişmesi ve orucun gün orucundan ay orucuna dönüştürülmesidir.

30 Yedâli, *el-İbrîz*, 1/244-255; 4/376.

31 Yedâli, *el-İbrîz*, 1/247; 3/375.

Neshin kısımlarına da değinen Yedâli hangi sûrelerde neshin gerçekleştiğini hangilerinde Nâsîh, hangilerinde mensûh veya her ikisinin de bulunup veya hiçbirinin bulunmadığını genelde İtkân'dan yaptığı alıntılarla aktarmaktadır.³²

Eserin mukaddimesinde Nâsîh-Mensûh hakkında geniş bilgilere yer veren müellif sırası geldiğinde özellikle mensûh ayetleri vurgulayıp onları nesh eden ayetleri de belirtmektedir. Bakara 139. ayette geçen “*Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz size aittir*” kısmının kılıç ayeti ile yani “*kâfirlerle savaşın*”³³ ayeti ile neshedildiğini belirtir.³⁴ Aynı şekilde Bakara 180. ayette,³⁵ vefatı yaklaşan kişinin anne babasına ve yakın akrabasına vasiyet etmesi yani malından bir pay ayırması emredilmiştir. Müellif daha sonra nazil olan miras ayetleri ile bu hükmün nesh edildiğini belirtir. Ancak burada neshedilen ayetin tamamı mı yoksa belli bir kısmının mı nesh edildiğini tartışma konusu yapar. Yine müellif, Bakara 216. ayette³⁶ geçen cihadın farz kılınması hakkında “*şayet herkesi kapsayan bir farz olarak değerlendirilirse burada nesih söz konusudur*” der. Yedâli bu duruma açıklık getiren üç farklı görüşten bahseder. Birinci görüşe göre bu ayet, daha önceden süregelen “*müşriklerden yüz çevirip onlara müdahale etmeme*” durumunu neshedip onun yerine toplu olarak onlarla mücadele etmeyi emretmektedir. İkinci görüşe göre, bu ayette toplu cihat emredildiğinden dolayı, daha sonra nazil olan “*toplu savaşa çıkmayın*” emri ile aslında bu ayet neshedilmiştir. Üçüncü görüşe göre, bu ayet bir yönü ile daha önceki müdahalesizlik durumunu neshettiği gibi diğer yönden toplu mücadele etme bakımından da kendisi neshedilmiştir.³⁷

Yedâli, neshedilip edilmediği tartışmalı olan birtakım ayetlerde konuyu genişletir. Kimi zaman neshi iddia edenlerin delilleri ile muhkem olduğunu iddia edenlerin delillerini karşılaştırıp aralarını telif etmeye çalıştığı da olur. Bazı noktalarda ise tartışmayı olduğu gibi aktarıp yorum yapmaz. Kimi yerde aralarında tercih yapıp görüş bildirdiği de olur. İhtilafli görüşlerin arasını telif etmeye çalıştığı bir örnek, “*İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir, sonra dilediğini affeder, dilediğine de azap eder*”³⁸ ayeti hakkında öne sürülen rivayetlerdir. Lübâb'ın müellifi Ali b. Muhammed el-Hazin'e (Öl. 678/1279) göre bu ayet mensûh

32 Yedâli, *el-İbrîz*, 1/244-252; 2/365.

33 et-Tevbe 9/5.

34 Yedâli, *el-İbrîz*, 1/435,436.

35 el-Bakara 2/180: *Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir mal bırakacaksa anaya, babaya, yakınlarına uygun bir biçimde vasiyet etmek Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur.*

36 el-Bakara 2/216: *Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı...*

37 Yedâli, *el-İbrîz*, 2/17.

38 el-Bakara 2/284.

değildir. Zira mezkûr ayette cezadan değil hesaptan bahsedilmektedir. Hesap ve ceza aynı şeyler değildir. İbn Cüzey'e (Öl: 693/1294) göre gizli açık bütün haller cezaya tabidir. Ancak Allah dilediği kimseleri bağışlayıp cezalandırmaz. (yalnız bu görüş “ümmetimden üç şey kaldırılmıştır...”³⁹ hadisi ile çelişmektedir) Bir görüşe göre ayetin bağlamı şahitlik ile alakalı olduğundan burada kastedilen şey şahadetin gizlenmesi veya yalan yere şahitlikle işlenen günahtır. Dolayısı ile neshi ilgilendirecek bir durum yoktur. Zira gizlenen şahitlik veya yalan yere yapılan şahitlik cezaya tabi büyük günahlardandır.⁴⁰ Müellif mezkûr ayette kendi görüşünün nesihten yana olduğuna işaret ettikten sonra karşıt görüşleri de şu şekilde telif etmeye çalışır. Şayet ayetin nesh olmayıp muhkem olduğu düşünülürse bu durumda burada cezaya tabi olan o gizli duyguların kâfilere ait olduğu kabul edilir. Veya “Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar”⁴¹ ayeti yukardaki ayeti nesh etmeyip tahsis ettiği kabul edilir. Yani tahsis eden ayete göre kalbe düşen şeyler insanın gücü ve kontrolünde olmadıkça cezaya tabi olmayacaktır.⁴²

Henüz uygulanmadan ilahi bir hükmün neshedilmesi konusuna değinen Yedâli ehl-i sünnete göre bunun mümkün olduğunu söyler. Nitekim miraç gecesi namazın önce elli vakit tayin edilmesinin ardından beşer vakit neshedilerek en son beş vakte kadar indirildiğini buna delil sayar. Müellif bu noktada bilinen “emredilen şey ancak tebliğ edilmesinin ardından nesh olabilir” kuralın çelişkisini gidermek adına şöyle cevap verir: buradaki nesih ümmeti değil peygamberi ilgilendiren nesih türündendir. Dolayısı ile Hz. Peygamber'e tebliğ edilmiş olması yeterlidir. Bu durumun cevazına dair benzer örnekler de bulunmaktadır. Nitekim Hz. İbrahim'in İsmail'i kurban etmesi kendisine emredilmiş ancak henüz uygulanmadan emir neshedilmiştir. Öte yandan “Henüz uygulanmadan nesih gerçekleşemez” diyenler burada Hz. İbrahim'in emre teşebbüs etmesini uygulama saymışlardır.⁴³

Kur'ân'ın sünnetle neshedilmesinin belli şartlarla mümkün olduğunu kabul edenler müt'a nikâhı olarak yorumladıkları ayeti⁴⁴ Kur'ân'da neshedecek bir delilin bulunmaması ile

39 Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zuheyr, (b.y.: Dâru Tavki'n-necât, 1422), ts., “Talak” 11.

40 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *el-Kebâîr* (Beyrut: Daru'n-Nedve el-Cedide, ts.), 79.

41 el-Bakara 2/286.

42 Yedâli, *el-İbrîz*, 2/130-131.

43 Yedâli, *el-İbrîz*, 6/187.

44 en-Nisâ 4/24: (Harp esiri olarak) sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı. Allah'ın size emri budur. Bunlardan başkasını, namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helâl kılındı. Onlardan faydalanmanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Mehir

temellendirmişlerdir. Hz. Peygamber'in bunu yasaklaması dışında bir delilin bulunmadığı, dolayısı ile Kur'ân'ın sünnetle neshedilmesi görüşünü kabul etmeyen İmam Şafî (Öl. 150/767) bu konuda kendi cephesini güçlendirecek bazı cevaplar da ortaya koymuştur. Öncelikle zikredilen ayet ona göre açıkça müt'ayı ifade etmemektedir. Ayette müt'a manası mümkün olduğu gibi nikâhlı kadından yararlanma manası da mümkündür. Ayrıca Şafî ayetteki "yararlanma" ifadesinin müt'a olduğunu kabul edecek olsak dahi onu neshedecek ayeti yine Kur'ân'da bulmak mümkündür" der. Ona göre Mü'minun sûresinde müminlerin vasıfları anlatılırken onların eşleri haricinde iffetlerini koruduklarını ifade eden ayet mü'tayı kapsamaz. Dolayısı ile onu neshetmiş olur.⁴⁵ İmam Şafî, bütün bunların bir tekellüf olduğunu bu yorumlara gerek olmadığını iddia eder. Ona göre mü'ta nikâhı sünnetle izin verilmiş bir hükümdü yine sünnetle de neshedilmiş oldu.⁴⁶

Kıblenin Beytü'l-Makdis'ten Kâbe'ye çevrilmesi sünnetin Kur'ân'la neshedilme örneği olarak zikredilmektedir.⁴⁷ Müellif, Ahzab sûresinde evlatlık çocukların nesep bakımından gerçek bir evlat olmadıklarının belirtilmesini de Kur'ân'ın sünneti neshetme türleri arasında zikretmektedir. Araplar arasında yaygın olup devam ede gelen bu adet hakkında henüz bir hüküm gelmediğinden bu anlayış olduğu gibi devam etmekteydi. Nitekim Hz. Peygamber'e evlatlığı olan Zeyd'in boşadığı eşi ile evlenmesi emredilince bu durum kendisine ağır gelmiş Arapların adetleri gereği kendisini ayıplamalarından çekinmişti.⁴⁸ Bu ayetle adet ortadan kaldırıldı ve Hz. Peygamber'in evlatlığı olan Zeyd'in eşi ile evlendirilmesi de bu âdetin zihinlerden silinmesine yardımcı olmuş oldu.

Hz. Peygamber, amcası Ebu Talip'in müslüman olmasını çok istemiş ancak o buna yanaşmamıştı. Ebu Talip'in Hz. Peygamber'e olan şefkatinden ve desteklerinden dolayı Hz. Peygamber vefatından sonra dahi onun affı için dua etmeye devam ediyordu. Bunun üzerine "*(Kâfir olarak ölüp) cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar, (Allah'a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara*"⁴⁹ inen bu ayet müşriklere dua edilmesini yasaklamıştı. Müşriklere istiğfar etmenin nehyedildiği bu ayet, şayet "Hz.

kesiminden sonra (bir miktar indirim için) karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.

45 Ancak Mü'minûn suresinin Mekki olması "önce inen ayetler daha sonra inen ayetleri neshedemez" kuralı ile çelişkili duruma düşmektedir.

46 Yedâli, *el-İbrîz*, 2/309.

47 Yedâli, *el-İbrîz*, 1/249.

48 Yedâli, *el-İbrîz*, 6/22,44.

49 et-Tevbe 9/113.

Peygamber'in amcası Ebu Talip'in affi için dua etmesi üzerine nazil olduğu" kabul edilirse bu takdirde Hz. Peygamber'in fiillerinin neshedilmesi türünün bir örneği olarak kabul edilir. Zira Hz. Peygamber'in fiilleri de şer'i dairede olup delil olarak kullanılmaktadır.⁵⁰

2.2.3.Nesh Edilip-Edilmediği Tartışılan Ayetlerde Müellifin Tercihi

Müellif bazı ayetler hakkında rivayet edilen nesh hükmünün farklı rivayetlerde ise muhkem olarak kabul edildiğini açıklar.⁵¹ Tespit ettiğimiz kadarı ile Yedâli -neshin varlığını kabul etmekle birlikte- tartışmalı olan birçok ayetin de nesh edilmediğini aksine muhkem olduğunu savunmaktadır. Örneğin, Nisâ sûresinde kadınlara verilen mihrin kendilerinden zulüm yolu ile geri alınması yasaklanmaktadır. Bakara sûresinde ise “kadınların kendi rızaları ile hul' icabı kocalarına verdikleri mallar hakkında herhangi bir günah/problem olmadığı”⁵² bildirilmektedir.” Yedâli bu konu hakkında bazılarının yaptığı gibi Bakara sûresindeki ayetle Nisâ sûresindeki hükmün nesh edildiğini düşünmemektedir. Aksine her iki ayetin de muhkem olduğunu ve içeriklerin aynı şeyler olmadığını ifade eder.⁵³

Müellif neshin söz konusu olduğu bazı ayetlerde de nesh olmama ihtimalini ele alıp gerekçelerini ve tevcihlerini ortaya koyduğu örneklerle karşılaşırız. Örneğin “*hurma ve üzümde sekr/şarap ve güzel rızık elde edersiniz*”⁵⁴ ayeti sonradan içkinin haram kılınması ile neshedilmiştir. Ancak müellif bu görüşün yanı sıra ayetin muhkem olabileceğini de zikretmektedir. Müellife göre ayette zikredilen “sekr”den maksat şarap olmayıp onun bir nimet olduğu; helal olan nebîz veya insan vücudunun ihtiyacı olan şeker olarak düşünülmesi de mümkündür.⁵⁵

Ayetin mensûh olduğu rivayetleri yanı sıra muhkem olduğuna dair tevillerin de bulunduğu örneklerden biri Nahl sûresinin 125. ayetidir. Nitekim müellif “*Rabbinin yoluna hikmet, mevize-i hasene ve en güzel tartışma yöntemleri ile davet et*” ayetindeki sıralı hükümlerin kılıç hükmü ile neshedildiği görüşüne karşılık; bu hükümlerin uygulandığını ancak fayda vermediği durumda kılıç

50 Yedâli, *el-İbrîz*, 3/405.

51 Yedâli, *el-İbrîz*, 2/15;1/488-489.

52 el-Bakara 2/229.

53 Yedâli, *el-İbrîz*, 2/303.

54 en-Nahl 16/67.

55 Yedâli, *el-İbrîz*, 4/256.

hükümünün devreye gireceğini zikreder. Müellif, “zaten bu hükümler gayrimüslimlere değil de günahkâr Müslümanlar için düşünülürse ayetin kıyamete dek ittifakla muhkem olacağı bellidir” der.⁵⁶

Tefsirlerde neshe dair çok fazla rivayet bulunmaktadır. Yedâli bunların birçoğu hakkında zayıflık sebeplerini de zikrederek onların muhkem oldukları görüşünü benimser. Müellif kimi zaman iki ayet arasını telif ederek neshe başvurulmaması gerektiğini savunur. Bağlamı dikkate alınmadan öne çıkan mananın neshi tercih etmeye sebep olacağını bildirdiği bazı örneklerde yine bağlama göre hareket edilmesi gerektiğini ifade eder. Kimi zaman tahsis yolu ile problemin çözüme kavuşacağını, dolayısı ile bu noktalarda nesh görüşünü kabul etmediği görülür. Bazı yerlerde ise neshin kural gereği gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ifade eder.

Örneğin, Mekke döneminde nazil olan; “*onların mallarında mahrum olanların hakkı vardır*”⁵⁷ ayetinin daha sonradan nazil olan zekât ayeti ile nesh edildiği iddia edilmektedir. Müellif bu rivayetleri zikrettikten sonra buna hiç gerek olmadığını ifade eder. Zira iki hüküm arasında çelişki olmadıkça neshe başvurulamayacağını belirtir. Ona göre, zekât farz kılındıktan sonra zekâttan ayrı olarak fakirlere verilecek olan yardımların hak olarak isimlendiriliyor olması bir çelişkiyi gerektirmez.⁵⁸

Bir diğer örnek, “*Allah’tan hakkı ile korkun*”⁵⁹ ayeti nazil olunca sahabenin “buna kim güç yetirebilir ya Resûlellah” demeleri üzerine bir görüşe göre ayet neshedilip “*gücünüz yettiğince Allah’tan korkun*”⁶⁰ ayeti nazil olmuştur. Karşıt görüşte ise, “*Allah’tan hakkı ile korkun*” ayeti muhkem olup “*gücünüz yettiğince Allah’tan korkun*” ayeti yalnızca onu tahsis ve tefsir etmektedir.⁶¹

Müellifin nesih görüşüne katılmadığı ayetlerden birisi En’âm sûresi 68. Ayettir.⁶² Burada Allah’ın ayetleri ile alay edenlerle oturup kalkmak yasaklanmaktadır. Ardından 69. ayette⁶³ ise Allah’tan

56 Yedâli, *el-İbrîz*, 4/283.

57 Ez-Zâriyât 51/19.

58 Yedâli, *el-İbrîz*, 6/463.

59 Âli İmrân 3/102.

60 et-Tegâbun 64/16.

61 Yedâli, *el-İbrîz*, 2/205.

62 el-En’âm 6/68: *Âyetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan uzak dur. Eğer şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra artık o zalimler topluluğu ile oturma*

63 Enâm/69: *Takvâ sahiplerine, inanmayanların hesabından herhangi bir sorumluluk yoktur. Fakat belki korunurlar diye hatırlatmak gerekir*

korkan kimselerin (o alay edenlerden) herhangi bir zarar görmeyeceği belirtilir. Burada belirtilen zarar görmeme durumu Nisa suresinin 140.⁶⁴ ayeti ile neshedildiği rivayet edilir. Müellif ise Cumhurun bu görüşte olmadığını ayetin haber içerikli olmasından ötürü muhkem olduğunu dolayısı ile neshin söz konusu olamayacağını ifade eder. Ancak ayet hakkında farklı yorumlar da zikredilmektedir.⁶⁵

Sonuç olarak, nesh konusu sahabe döneminde ihtilafsız kabul edilen bir görüşken Mutezilî Ebu Müslim İsfehânî'nin (Öl.254/868) neshi reddetmesiyle tartışılan bir konu haline gelmiştir. İsfehânî ve onu takip edenler neshi kabul etmenin Kur'an'da batıl görüşlerin varlığını kabul etmek manasına geldiğini iddia etmişlerdir. Diğer tarafta ise neshin varlığını kabul eden selef ulema içinde neshedilen ayetlerin 300 civarında olduğunu rivayet edenler bulunmuştur. Yedâli'nin bu konuda orta yolu tuttuğu anlaşılmaktadır. Müellif neshin varlığını inkâr edenleri şiddetle tenkit etmekle birlikte; İmam Şafii, Taberî ve İmam Süyûtî gibi âlimlerin izinden giderek bu sayının sınırlı olduğunu savunmuştur. Yazar nesh zannedilen birçok ayetin aslında nesh olmadığını delilleriyle de ortaya koymuştur.

2.3. İ'câzu'l-Kur'ân

Kur'ân'ın önemli bir özelliği i'câzıdır. Bu özelliğin kelamın tümünde olması Kur'ân'ın ayrı bir özelliği sayılmaktadır. Buna karşın ilahi kelam dışındaki diğer ifadelerde veya teliflerde fesahat ve belagat kelamın bazı cüzlerinde bulunur. Ayrıca zaman ve mekânın değişmesi ile bu fesahat Kur'ân dışındaki bütün söz dizilerinde eleştiriye açık bir konumdadır. Kur'ân ise hiçbir dönem ve hiçbir ortamda ne içeriği ile ne de ifade biçimlerinin özellikleri ile eleştirilememiştir. Bundan sonraki zamanlarda da bunun olmayacağı ilahi bir vaattir.⁶⁶ Hatta bu durum Kur'ân'ın i'câzına dair bir meydan okumadır. Bu manaya istinaden âlimler “Kur'ân'ın bir harfinin değişmesi ile i'câzı

64 Oysa Allah size Kitapta (Kur'an'da) “Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir söze geçmedikleri müddetçe, onlarla oturmayın, aksi halde siz de onlar gibi olursunuz” diye hüküm indirmiştir.

65 Yedâli, *el-İbrîz*, 3/120.

66 el-Bakara 2/23,24: Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'an) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin). Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o halde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır.

bozular” demişlerdir. Aynı şekilde beşer tarafından değişen bir harfin yerine konulacak olan şey onu asla tamamlayamaz denilmiştir.⁶⁷

Kur’ân’ın hangi yönleri ile i’câz olduğu konusunda çok farklı görüşler ortaya çıkmıştır. İmam Süyûtî (Öl. 911/1505) gibi önde gelen bazı âlimler seksen kadar Kur’ân’ın i’câz veçhinin olduğunu zikretmişlerdir. Kimileri de Kur’ân’da i’câz vecihlerinin sonsuz olduğunu iddia etmektedir. Bu alanda eser sahibi olan Rummânî (Öl. 296/908) Kur’ân’daki i’câz vecihlerini yedi başlıkta toplamıştır.⁶⁸

Yedâlî ise Kur’ân’ın kelimesi kelimesine mu’ciz olmasını doğru kabul etmez. Ona göre Kur’ân müfredatı olan kelimeler aynı zamanda Arapların da kullandıkları kelimeler olması hasebi ile Kur’ân’ın yalnız nazmı mu’cizdir. Yani bu müfredatın dizimi ile meydana gelen cümlelerin ifade ettiği anlam ve kullanılan üslup ve biçimler yalnızca mucizedir. Aksi takdirde Kur’ân’ın bu konuda meydan okuması karşılık bulmuş olur ve bu iddia anlamsız hale gelir.⁶⁹ Bâkîllânî (Öl. 403/1013) de *İ’câzu’l-Kur’ân* adlı eserinde bu görüşü aynı şekilde savunmaktadır.⁷⁰ Ancak yukarıda belirttiğimiz; “Kur’ân’ın bir harfinin değiştirilmesi i’câzını bozar” noktasından bakılırsa i’câzın Kur’ân’ın tümüne taalluk etmesi herhangi bir problem doğurmayacaktır. Nitekim bu düşünceye göre kelimenin kendisi değil bütünlük içindeki konumu dikkate alınmış olmaktadır.

Yedâlî’ye göre Kur’ân’ın i’câzında birçok gaye söz konusudur. Bunların başında ise yüce Allah’ın son peygamberi Hz. Muhammed’in nübüvvetini Kur’ân’ın i’câzı ile ortaya koymayı irade etmesi gelir. Nitekim İslam âlimleri Kur’ân’ın i’câzı bakımından şu üç yönünü Hz. Peygamber’in nübüvvetine delil olarak saymışlardır. 1-Kur’ân’ın üslup bakımından eşsiz bir fesâhata sahip olması, 2-Hem geçmişe yönelik hem de geleceğe dair gaybî bilgiler içeriyor olması, bunun yanı sıra Kur’ân’ın nüzül sürecinde özellikle münafıkların entrikalarına dair haberler içermesi, 3-Kur’ân ayetleri arasında hiçbir çelişki ve tutarsızlık bulunmaması.⁷¹

67 Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Mu’tereku’l-Akrân fi’l-Câzi’l-Kur’ân*: (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1408/1988), 1/5,23-24; Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Hamza Tâcu’l-Kurrâ el-Kirmânî, *Esrâru’t-Tekrâr fi’l-Kur’ân el-Burhân fi Tevcîh Muteşâbihi’l-Kur’ân li-mâ fihi mine’l-Hucceci ve’l-Beyân*, thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ (Kahire: Daru’l-fazile, ts.), 42.

68 Bkz. Ebû’l-Hasen Ali b. İsa Ebû’l-Hasen er-Rummânî, *en-Nuket fi’l-Câzi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Halefullah, Muhammed Zaglûl Selâm (b.y.: y.y., 1976), 75.

69 Yedâlî, *el-İbrîz*, 1/328.

70 Bkz. Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkîllânî, *İ’câzu’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Sakr (Mısır: y.y., 1997), 254.

71 Yedâlî, *el-İbrîz*, 2/352.

Müellif Kur'ân'ın i'câz vecihlerini sınırlamayayı uygun görmez. Bununla birlikte, içeriği ve ifade biçimi şeklinde onları iki başlıkta toplamayı uygun görür. Ona göre Kur'ân'ın nazmı ve telifindeki benzersiz üslubu ve gaybî haberler içermesi Kur'ân'ın i'caz yönünün temelini oluşturmaktadır.⁷² Kıyamete kadar mucize olarak kalacak olan Kur'ân-ı Kerîm'in bu mucizesi aynı zamanda her dönem yeni tespitlere de konu olmaya devam edecektir. Bu yönleri ile Kur'ân'ın mucizesi diğer mucizelerden ayrılmaktadır.⁷³

Kur'ân'ın mucizelerini kategorik olarak değerlendiren Yedâli yeri geldiğinde mucizeye konu olan şeyi açıkladığı gibi onu tür olarak da belirtmeye çalışır. Bakara sûresi 137. ayette geçen “*Allah onlara karşı seni koruyacaktır*” cümlesinin gaybî bir haber niteliğinde olduğunu belirtir. Nitekim bu haber Kur'ân'da ifade edildiği gibi vaki olmuş, birçok badireden geçen Hz. Peygamber her defasında ilahî irade tarafından korunmuştur.⁷⁴ Bir başka örnek, Âl-i İmrân sûresinin 72. ayetinde Yahudi ruhbanların müminlere kumpas yapma niyeti ile “*Müminlere indirilmiş olana sabahleyin (görünüşte) inanıp akşamleyin inkâr edin. Belki onlar (böylece dinlerinden) dönerler*” söyledikleri bu söz henüz eyleme dökülmeden Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla haber edilmiş ve Yahudilerin batıl çabaları boşa çıkartılmıştır. Bu ayet Kur'ân'ın mucizelerinden sayılıp müellif tarafından gaybî haberler kategorisinde değerlendirilmiştir.⁷⁵

Yedâli Bakara 23. ve 24. ayetleri tefsir ederken Kur'ân'ın İ'câzı konusuna özel bir başlık altında genişçe yer verir. Burada; İ'câzın beyanı, i'câzın vecihleri ve Kur'ân'ın i'câzına yapılan saldırılar şeklinde üç konuyu ele alır. Bu konuları kısaca ele almak istiyoruz.

2.3.1. Kur'an'daki İ'câzın Beyanı

Kur'an'ın icazını ispat eden birçok delil bulunmaktadır. Bu delillerden hemen hemen bütün tefsirler bahsetmiş ayrıca bu alanda birçok müstakil çalışma yapılmıştır. Yedâli'ye göre Kur'an'ın icazını ispat eden en temel referans “*öyleyse onun benzeri bir sûreyi de siz yapın*”⁷⁶ ayetidir. Nitekim ona göre Kur'an bütün muhataplarını kapsayan bir çağrı yaptığı halde hiç kimse Kur'an'a

72 Yedâli, *el-İbrîz*, 4/345.

73 Yedâli, *el-İbrîz*, 1/333.

74 Yedâli, *el-İbrîz*, 1/435.

75 Yedâli, *el-İbrîz*, 2/183.

76 El Bakara 2/23.

benzer bir şey ortaya koyamamıştır. Hâlbuki Hz. Peygamber ümmi bir kimse idi. Ne eğitim almış ne bir âlimin yanına gitmişti. Bundan önce ne şiir yazmış ne de söylemişti. Bununla birlikte ortaya koyduğu kelam o güne kadar bilinen her türlü nesir ve şiirin özelliklerini kapsadığı gibi daha fazlasını barındırıyor üstelik üslup bakımından kusursuz olduğu gibi muhtevası da benzerinin ortaya konamayacağı bir özellik arz ediyordu. Araplar şiir ve söz söyleme sanatlarında üstünlükleri ile dünyaya nam salmış bir durumda idiler. Rekabet halindeki iki kabilenin aralarında doğan karşılıklı bir hiciv ve muâraza kısa zamanda alevlenip savaşa dönüşüyordu. Böylesi bir yapıya sahip Arap topluluğu Kur'ân'ın kendilerine defalarca meydan okumasına rağmen adeta kılını dahi kıpırdatmamış ve çaresiz kalmışlardır. Üstelik Hz. Peygamber'in nübüvvetine şiddetle karşı çıkanların başında gelenler Kur'ân'ın bu eşsiz dilini ve üslubunu itiraf etmişlerdir. Onlardan biri olan Velîd b. Mugîre Nahl sûresinin 90. ayetini “ إن الله يأمر بالعدل والإحسان وإيتاء ذي القربى وينهى عن الفحشاء والمنكر والبغى يعظكم لعلكم تذكرون ” dinleyince “Vallahi O'nun öyle bir tatlılığı var ki, sanki kökü çok verimli toprakta, bol sulu bahçelerde, etrafa yükselen dalları gür salkımlı bir hurma ağacı O!” sözlerini söylemekten kendini alamamıştır. Bir bedevi de Hicr sûresinin 94. ayetini “ فاصدع بما تؤمر ” duyduğunda hayrete düşüp secdeye kapanmış “ben bu fesâhat karşısında secde ederim” demiştir. Bir başkası Yûsuf sûresinin 80. ayetini “ فلما استئسوا منه خلصوا نجيا قال كبيرهم...” işittiğinde “bu asla bir mahlûkun sözü olamaz” şeklinde hayretini ifade etmiştir.

Müellif, Kur'an'ın i'câzına dair farklı yorumlara yer verse de temel referans olarak Kur'an'ın kendi içindeki meydan okumasını göstermektedir. Ona göre Kur'ân muhataplarına üç safhada meydan okumuş; önce on sûre kadar aynısını yapmalarını teklif etmiş ardından bunu bir sûreye kadar düşürmüştür. Son safhada ise Kur'ân, bütün insanların hatta cinlerin tümü birleşse dahi aynısını yapamayacaklarını bildirip mucize olduğunu kanıtlamıştır. Tarihte bu meydan okumaya karşı birtakım girişimler de olmuştur. Abdullah b. Mukaffa', Maarrî, Mütenebbî ve Müseylemetü'l-Kezzâb bunlardan bazılarıdır. Ancak hiçbiri kendisinden bahsettirecek bir cümle ortaya koyamadığı gibi gülünç duruma düşmüş ve çevresinde kınanır hale gelmişlerdir.

2.3.2. İ'câzın Vecihleri

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi müellif Kur'ân'daki i'câzı onun nazmı ve gaybî haberleri başlığı altında sunmayı uygun görmüştür. Bununla birlikte Heytemî'den naklederek Kur'ân'ın

mucizelerini sınırlamayı da uygun görmediğini ifade etmektedir. Nitekim İbn Hacer el- Heytemî “Kur’ân i‘câzını sınırlayarak anlatanlar ancak onun onda birini anlatmış olabilirler” demektedir. Yine bu manada müellif Zerkeşî’ye atıf yaparak şu sözü söylemiştir: “Kur’ân’ın neresinde i‘câz var sorusu, insanın neresi insandır sorusuna benzer”.

Müellif, Bâkılânî’den naklederek i‘câzın vecihlerin kısaca şöyle özetlemektedir: Kur’ân’ın i‘câzı aslında bilinmeyen bir üslup olması değildir. Zaten böyle olsaydı kabul görmezdi. Ancak Kur’ân Arap dil üsluplarını beşeriyetin tertip edemeyeceği bir şekilde bir arada sunuyor olması ile birlikte içerdiği hakikatleri ifade etmekte bir kusur ve eksikliğin olmaması burada öne çıkmaktadır. Kelimelerin fesâhati, cümlelerin muktezâ-yı hâle en uygun ifadelerle belîğ bir şekilde sunması, akla ve duyguya aynı anda hitap etmesi, en güzel üslupları kullanmakla birlikte birçok üslubun aynı cümlede bulunması, fasılların anlam uyumu ile birlikte lafız uyumuna da riayet etmesi, bazı bilinmeyen üsluplar içermesi i‘câz vecihlerinin bir kısmını oluşturur. Bütün bunların yanı sıra muhteva olarak; hüküm, hikmet, tevhit, ibadet, ahlak, kıssa, tezkiye ve gaybî haberler ve bunların dışında birçok konuyu içermesi Kur’ân’ın eşsiz bir yapıya sahip olduğunun açık delilleridir.

2.3.3. İ‘câzı Eleştirenlere Cevap

Tarihi süreçte, Arapça dışında kelimeler barındırması, müteşâbih ayetlerinin olması, bazı i‘rapların hatalı olduğu, yanlış bilgiler içerdiği, kıssaların tekrarlı olması, çelişkili bilgiler içermesi, şiirin bütün özelliklerini haiz olması gibi bazı konularda Kur’ân-ı Kerime eleştiriler yapılmıştır. Müellif inkârcıların bu eleştirileri ile aslında kendi cahilliklerini ortaya koyduklarını ve alay konusu olduklarını ifade eder. Gerçekten Kur’ân kendisine inanmama dışında eleştirilebilir olsaydı bunu ancak nazil olduğu sırada Arap dili ile ortaya koydukları fesâhat ve belâgati ile övünen inkârcılar yapabiliirdi. Onlar ise Kur’ân’ın eşsiz ve üstün ifadeleri karşısında hayretlerini itiraf etmişler onun nakıslığı bir yana akıllara durgunluk veren belâgatinin ancak sihir yoluyla oluşturulabileceğini iddia etmişlerdir. Müşriklerin bu inkâr şekli aslında Kur’ân-ı Kerîm’in eşsiz belâgatinin en büyük delilidir.⁷⁷

77 Yedâli, *el-İbrîz*, 1/332,333.

Müellif yukarıda iddia edilen eleştirilerin Arap dili eserlerinde ve tefsirlerde cevaplandırıldığını belirterek onlara burada direkt cevaplar vermemiştir. Fakat musannif ilgili ayetleri yerinde tefsir ederken bu eleştirele cevap olacak açıklamalar yapmaktadır. Örneğin i'râb hatası olduğu iddia edilen Tâhâ suresi 63. ayetinde (قالوا إن هذان لساحران يريدان) musannif (ان) edatının nasp eden bir tekit edatı olmadığını ifade etmiştir. Arap şiirlerinden ve Hz. Peygamber'in hadislerinden benzer örnekler zikrederek edatın (نعم) manasında tasdik edatı olduğunu dolayısı ile hemen peşinden gelen (هذان) işâret zamirinin de nasp olması gerekmediğini belirtir. Bu durumda işâret zamiri devam eden cümlenin mübtedası olur ve ref'a i'râbı ile okunması gerekir.⁷⁸ Aynı şekilde kıssalardaki tekrarların ve kıraat farklılıklarının birçok hikmetler barındırdığını ilgili yerlerde zikreder. Ayrıca bu konuda "Kur'ân'ın tümü muhkem olup salt kurallardan ibaret olsaydı okunması bıkkınlık verebilir, ilmi araştırmalara uygun bir tarz olmaktan uzak olurdu" der.⁷⁹ Bütün bunların yanı sıra Yedâlî Kur'ân'ın i'câzının kendi dönemine mahsus olmayıp kıyamete dek devam edeceğini belirtir. Gerçekten özellikle gaybî haberlerinin ortaya çıkması ve üslup zenginliğinin farklı disiplinlerin imkân sağlaması ile yeniden keşfedilmesi bu konuda müşahede edilen hususlardandır.

Sonuç

Muhammed Said el-Yedâlî 17. yüzyılın sonlarında ekonomik ve sosyal olarak oldukça kısıtlı imkânlara sahip bir Afrika ülkesinde doğmuştur. Kendisi sadece Moritanya'nın Kible bölgesinde önemli bir tasavvufî şahsiyet değil aynı zamanda tefsir, fıkıh, usûl ve siyer gibi birçok ilimde son derece önemli bir âlimdir. Bilhassa tefsir alanında yazmış olduğu "*ez-Zehebü'l-ibrîz fi tefsîri Kitâbillâhi'l-Azîz*" adlı eser yalnızca benzerleri arasında önemli bir yerde durmaz ayrıca Moritanya'da yazılan ilk tefsir olarak öne çıkar. *el-İbriz* her ne kadar işarî bir tefsir olarak bilinse de rivayet ve dirâyet tefsir tarzının özelliklerini de kendisinde başarıyla toplayan cami' bir eserdir. Eserin en önemli taraflarından biri de Yedâlî'nin ayetleri tefsir ederken Ulûmü'l-Kur'ân'dan yoğun bir şekilde istifade etmesidir. Ulûmü'l-Kur'ân'ın kapsamı bilhassa son dönemde farklı bilim dallarıyla genişletilse de müellif klasik olarak kabul görmüş ilimlerle iktifa etmiştir. Bu makalede Yedâlî'nin tefsirinde başvurduğu Ulûmü'l-Kur'ân konuları arasından; i'câz'ul Kur'an, esbab-ı

⁷⁸ Yedâlî, *el-İbrîz*, 5/48.

⁷⁹ Yedâlî, *el-İbrîz*, 1/255; 3/246-248; 5/288.

nüzûl ve nâsîh-mensûh seçilerek yazarın yöntemi gösterilmeye çalışılmıştır. Bu başlıklardan da Yedâli'nin; tefsirinde ayetleri genelde beşer beşer ele alıp ardından kelime tahlillerine öncelik verdiği, ardından sırası ile Kur'ân ayetleri ve hadislerle ilgili ayeti açıklamaya çalışan müellif sahabe ve tabiinden gelen rivayetlere başvurduğu, bunlarla birlikte Arap şiirinden de bolca istifade ettiği, böylece nahiv ve sarf tahlillerini tefsirinde bolca kullandığı anlaşılmıştır. Ayrıca yazarın, belâgat ilminin gereği meânî beyan ve bedî' gibi alanlara da gönderme yaptığı tespit edilmiştir. Müellifin Kur'ân ilimlerine dair izahatları tartışma yöntemine başvurmadan genelde sahih ve batıl görüşler üzerinde durduğu görülür. *el-İbriz'in* İslamî ilimler açısından özellikle fıkıh ve akaid konularında geniş bir yelpazeye sahip olduğu hemen anlaşılmaktadır.

Son tahlilde Yedâli; Kur'ân'ı tefsir ederken mana ve maksadı açıklama gayretiyle, Kur'ân ilimlerinin önemli bir başlığı olan sebab-i nüzûl rivayetlerine geniş bir şekilde yer verdiği görülmektedir. Ayrıca bu rivayetleri kimi zaman tenkide tabi tutmuş kimi zaman da konu içinde tartışılan kaidelere değinerek genelde tercih ettiği görüşleri de zikretmiştir. Yedâli'nin bu konuda öne çıkan uyarısı, sebab-i nüzûl olmadan tefsirde birçok yanlış yorumun ortaya çıkma kaygısıdır. Nitekim ehl-i sünnet dışı fırkaların genellikle bu tuzağa düştüğü görülmektedir.

Yedâli, Nâsîh-Mensûh ilmini ise Kur'ân'ı doğru bir şekilde tefsir etmenin şartları arasında görerek bu ilmi yetkin bir şekilde kullandığı görülür. Neshin Kur'ân'da varlığını genel olarak kabul eden Yedâli bu konuda karşıt görüşlere şiddetli cevaplar ortaya koyup ilzam edici yöntemlere başvurmakla birlikte anlaşılmasında zorluk olan her ayetin nesih kapsamına girdiğini iddia etmenin usûl hataları içerdiğini dile getirip olur olmaz her ayeti nesih kapsamında değerlendirmeyi eleştirmiştir. Müellif birçok ayetin mensûh değil aksine tahsis edilmiş olabileceğini iddia etmektedir. Ayrıca neshin birtakım kurallar eşliğinde uygulanması gerektiği gibi; öncelik sonralık, haber içerikli bilgiler, itikat içerikli bilgilerde de uygulanamayacağını özellikle vurgular.

Yedâli'nin i'câz konusunda da birtakım şahsi görüşlere sahip olduğu görülmektedir. Kur'ân'daki i'câzın temel gayeleri arasında nübüvvetin bununla ispat edilmesini zikreden müellif Kur'ân i'câzının yalnızca nazmına tealluk ettiğini savunur. Müellif kelimesi kelimesine Kur'ân'ın mu'ciz olmasının ispat edilemez bir iddia olduğunu ifade eder. Ancak Kur'ân'ın nazmına ait herhangi bir harfin eş anlamlısı ile değiştirilmesi fesâhat ve belâgatının bozulmasına yol açtığı için Kur'ân'ın bütünlüğü içinde her kelimenin hatta her harfin mucize olması müellife göre anlaşılabilir bir iddiadır.

Kaynakça/Reference

- Baş, Erdoğan. “Kur’ân ilimlerinin doğuşu ve tarihi gelişimi (ilk dört asır)”. *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları Sempozyumu-3*. 21-42. İstanbul: y.y., 2002.
- Birişik, Abdülhamit. “Kuran İlimleri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/417-422, Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Birişik, Abdülhamit. “Ulûmü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/132-135, İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Buharî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah. *Sahihu’l-Buhârî*. thk. Muhammed Zuheyr. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki’n-necât, ts.
- Demirci, Muhsin. “Esbab-ı Nüzûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkillânî. *İ’câzu’l-Kur’ân*. thk. Ahmed Sakr. Mısır: y.y., 1997.
- Ebû’l-Hasen er-Rummânî, Ebû’l-Hasen Alî b. Îsâ. *en-Nuket fi İ’câzi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Halefullah, Muhammed Zaglûl Selâm. b.y.: y.y., 1976.
- Fadıl Hasan Abbas. *İtkânu’l-Burhân fi-Ulûmi’l-Kur’ân*. 2 Cilt. İrbid: Daru’l-Furkan, 1997.
- Kattan, Menna' Halil. *Mebâhis fi Ulumi’l-Kur’ân*. b.y.: Mektebetü’l-Maârif, 2000.
- Kavas, Ahmet. “Yedâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/384. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Muhammed Hammîna, Muhammezen vüld Seyyidi. b.y.: “el-Eşa’riyyet-u fi Moritanya eş-Şeyh Muhammed el-Yedâlî nemûzecen”. *Camiatu Şinkît el-asriyye Mecelletu’l-ulemai’l-Efarike (ts.)*, 101-128.
- Muhammed Mevlâye, Muhammed b. Siydi. *et-Tefsir ve’l-mufessirûn bi-bilâdi Şinkît*. Kuveyt: Dâru Yusuf b. Taşfin; Mektebetü’l-İmâm Mâlik, 2008.
- Ömer b. el-Hüseyn, eş-Şeyh et-Tayyib. *es-Selefiyyet-u ve a’lâmuhâ fi Moritanya*. 2 Cilt. Beyrut: Dar-u İbn Hazm, 1995.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. b.y.: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kuttâb, 1394.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Mu'tereku'l-Akrân fi İ'câzi'l-Kur'ân: İ'câzu'l-Kur'ân ve Mu'tereku'l-Akrân*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1408/1988.

Tâcu'l-Kurrâ el-Kirmânî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Hamza. *Esrâru't-Tekrâr fi'l-Kur'ân el-Burhân fi Tevcîh Muteşâbihi'l-Kur'ân li-mâ fîhi mine'l-Hucceti ve'l-Beyân*. thk. Abdulkâdir Ahmed Atâ. Kahire: Daru'l-fazile, ts.

Vüld Bâbbâh, Muhammezün. *eş-Şeyh Muhammed el-Yedâli hayâtuhû ve âsâruhu'l-ilmîyye*. Moritanya: Dâru'r-Rıdvân, 1439/2018.

Yedâli, Muhammed b. Muhtar b. Muhammed Said. *ez-Zehebü'l-İbrîz fi tefsîri Kitâbillâhi'l-Azîz*. thk. er-Racil b. Ahmed Salim el-Yedâli. 7 Cilt. Dublin: Merkezi Necibeveyh li'l-mahtutat ve Hıdmeti't-türas, 2014.

Yedâli, Muhammed b. Muhtar b. Muhammed Said. *Nusûs mine't-târîhi'l-Moritânî: Şiyemü'z-zevaya-Emrü'l-velî Nasirüddin-Risaletü'n-nasiha*. thk. Muhammezün vüld Bâbbâh. Tunus: el-Müessesetü'l-vataniyye li't-terceme ve't-tahkik ve'd-dirasat [Beytü'l-Hikme], 1990.

Yedâli, Muhammed b. Muhtar b. Muhammed Said. *Şerhu Hatimetri't-tasavvuf*. thk. er-Racil b. Ahmed Salim el-Yedâli. Ribat: y.y., 2011.

Zehebî, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-Kebâîr*. Beyrut: Daru'n-Nedve el-Cedide, ts.

Zürkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilu'l-irfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. b.y.: Matbaatu İsa el-Halebî ve şürekâuhu, ts.